

Рецензия

по конкурс за придобиване на научното звание „доцент” в направление 05.04.02 (литература на Българското възраждане)

обявен от Института за литература към БАН в Държавен вестник, брой 65 от 23.08. 2011

автор на рецензията: проф. дфн Милена Кирова

На обявения от Института за литература конкурс за доцент по литература на Българското възраждане се е явил само един кандидат – литературен сътрудник д-р Недка Капралова. Тя участва в конкурса с хабилитационен труд, публикуван през 2011 г. от издателство ЛИК. Заглавието на труда е „И ще господарува мъжът ти над теб. (Още за жените в културата). Архив на семейство Елисавета и Христо Караминкови”. Съставен е от две основни части и е с общ обем 410 страници. Списъкът с публикации, представен от кандидатката, съдържа също така около десет статии, чиято тематика е извън областта на хабилитационният труд и на дисертационния труд за придобиване на научната и образователна степен „доктор” през 2008 г.

Заглавието на труда е до голяма степен репрезентативно на начина, по който е структурирана цялата работа. В него има зададени три различни посоки: библейска (посредством цитата от *Битие*), културологична („за жените в културата”) и документално-историческа (архив на семейство Караминкови). По съвсем същия начин е композиран и трудът: четирите глави на Първа част се засрещат в един общ проблем, интерпретиран в три различни дисциплинарни полета чрез наслагването на темата за подчиненото положение на жената в патриархалния цивилизационен модел. И въпреки че работата е поделена в четири основни глави, ще си позволя да я разгледам „на три”, т.е. ще говоря поотделно за всяка от трите дисциплинарни посоки, отправени към общия проблемен център, тъй като те (всяка според принадлежността си към определено научно пространство) използват различна терминология и прилагат различна методика към своя обект.

Ще уважа най-напред претенцията на староеврейското свещено писание да говори за началото на началата, т.е. за сътворението на целия свят. Всъщност това (въпреки че не е реализирано в композицията) е и

логиката на самото изследване, тъй като Сътворението и по-точно изкушението като негова кулминация е изначалният момент, в който се появява наличното (според труда) митологично женско знание. „Главната последица от опитването на забранения плод е знанието, което жената, а с нея и мъжът, придобива и с която стават като богове. Какво е това знание, което жените притежават? И защо са наказани за него толкова жестоко, защото няма по-голямо наказание от това да господарува някой над теб.” Приведох този по-дълъг цитат, защото той съдържа основните познавателни питання, върху които е построена цялата работа. Няма да проблематизирам дискурсивния факт, че знанието, получено след изяждането на плода, очевидно не е специфично женско, то става общо и еднакво за двамата; на иврит текстът категорично използва глаголи в двойно число. Ако има нещо специфично женско в поведението на Ева, то се проявява още преди да бъде погълната първата хапка; именно то отличава двете човешки същества едно от друго.

Така или иначе, трудът на Недка Капралова се оттласква от тази първа проява на полово неравноправие, свързана с наказанията, които получават (поотделно) сгрешилите (заедно) земни същества. Жената – въпреки че е обречена да слугува, опазва изначалното знание заедно с любопитството да го преоткрива край себе си и смелостта да го практикува наред един по-скоро враждебен свят. Оттук нататък изследването на д-р Капралова проследява перипетиите на това (вече подривно, подмолно, нелегално) знание в различни модели на историческия патриархат. Първата зона обект на проучване е традиционната култура; тук изследването придобива антропологически характер и съответно си служи с представи и термини на антропологията и етнографията. На преден план излиза водещата тема – за посвещаването. „В диахронен план въпросът за познанието е пряко свързан с историческите корени на женското посвещаване – ключово за традиционната култура”, пише авторката. Още от самото начало ще направя едно уточнение, което споделих и в процеса на първото обсъждане, което получи настоящият труд. За мен (като мисля, че изразявам и общовъзприетата антропологическа позиция) разбирането на термина *инициация* (в случая – женска инициация) е твърде разширено към по-общия термин *обреди на прехода*, поради което в практиките, интерпретирани като част от инициационния обреден комплекс, попадат и много такива, които са свързани с други равнища и прояви на женския опит. (В същото време липсва най-типичният инициационен обряд, познат в България – лазаруването.) За да обясни своя подход, авторката привежда дефиницията за инициация на един френскоезичен речник по етнология (с. 29), която обаче твърде ясно противопоставя инициацияТА (като прототип) на останалите видове обреди на прехода, структурирани **като нея**, но без – както се вижда – да съвпадат с нея. Затова представата за инициация, възприета и приложена в работата, е – нека да кажем така –

метафорично окръглена, както в речника на Бонт и Изар, до степенята, в която обхваща както прототипа, така и всички подобни на него практики на ритуалния преход. И когато този модел се окаже пренесен в света на традиционната българка, той започва да служи като концептуална рамка, през която надзъртаме, за да видим иначе скритите, рядко излагани на публичен показ прояви на нейното знание с езотеричен, магически характер. От този порядък са: комплексът от обредни практики след раждането на дете; медиативната функция на жената в „целия комплекс от погребални обредни практики“; определени моменти от сватбената обредност; баенето, гадаенето, лекуването и пр. Работата не просто дефинира, описва и типологизира тези практики, но се стреми да ги интерпретира така, че да достигне отвъд тях, до корените на „женското“ знание и чрез своето собствено знание за това знание вече да обясни какво е предопределило и функционализирано „маркирането на женското културно пространство като отрицателно“.

Втора глава на Втора част от хабилитационния труд – „Езотеричното в женското посвещаване“ – е изградена върху две главни теоретични опори. Първата, която задава и методологията за анализ на текстовите примери, е популярното съчинение на В. Проп „Исторически корени на вълшебната приказка“. Втората е теорията за историческия матриархат, създадена и придобила популярност през втората половина на 19 век. В интертекстуалното интердисциплинарно поле на тези две теории е поместена интерпретацията на поредица от етнографски материали, почерпени от различни източници. Най-интересни и ценни са, разбира се, материалите, които самата авторка е събираща „на терен“. (За антропологията – предполагам – би било още по-ценно, ако бяха включени и по-конкретни препратки към мястото и времето, когато/където са били събирани тези материали.) Описани са различни обредни действия като част от по-големи комплекси (сватба, раждане, погребение), в които основните действащи лица са жените, снабдени с езотеричното знание. В интертеоретичното поле, за което вече говорих, авторката достига до своето обобщаващо заключение: „... в цялата семейна обредност жената заема ключово място... Направеният анализ позволява да бъде формулирано твърдението, че тази нейна позиция се дължи на изключително древни представи, чиито корени отвеждат в праисторическото време на матриархата. Още оттогава водят началото си представите за особеното знание, което жените получават по време на своето посвещаване. Жената първа получава достъп до езотеричното познание, с жената и нейното възлово място са свързани всички основни културополагащи представи за човека“ (с. 51).

Заедно с теоретиците на матриархата авторката на представения труд вярва, че наследеното от времето на ранния неолит не е изчезнало от паметта на човечеството дори тогава, когато патриархатът окончателно

завладява света. Позицията на „знаещата жена” (можем също така да кажем на вещата жена, или направо на вещицата, ако надскочим или по-добре деконструираме наложените върху това понятие демонично-гротескни нюанси) според изследването на Недка Капралова „продължава да съществува и през следващите епохи”. Жените продължават да бъдат „носителки и пазителки” на магическото познание „от незапомнени времена до ден днешен”. В края на Втора глава от първа част авторката се обръща към едно конкретно историческо време. Става въпрос за Българското възраждане. Написаният точно преди неговото начало сборник с поучения на Йосиф Брадати е много разпространен и често употребяван сред малограмотното българско население. Използван като етнографски документ, той разкрива амбивалентното отношение към жените през 18 век. От една страна – уважение (примесено със страх пред неразбираемостта) към женското знание; от друга страна – склонност да се демонизират женските сили като източник на злина и неразбирателства в подредения свят. Така краят на Втора глава вече може да бъде разбран и като преход към Четвърта глава, където в същия амбивалентен план (между своето и чуждото, уважението и презрението) ще се очертае профилът на една конкретна българка от последните десетилетия на Възраждането.

Четвърта глава има ключово място в предложения труд. Тя представлява едновременно пример за (и обобщение на) всичко написано преди нея. Заедно с това обаче може да бъде мислена и като самостоятелно изследване, портрет на семейните отношения в един типичен заможен български дом от втората половина на 19 век. За разлика от обичайните подобни портрети обаче Недка Капралова изцяло го подчинява на тематичния фокус, обединяващ всички части на нейния труд. Акцентите в нейния коментар отбягват социалните отношения, засягат рядко национални проблеми, не се отместват към възможните културологични обобщения... Те последователно и упорито преследват целта да се разкрие подчиненото положение на жената във възрожденското общество. На този фон фактът, че главната героиня на сюжета – Елисавета Караминкова – е между малкото образовани, самостоятелни и европейски възпитани жени на своето поколение ни най-малко не противодейства на тематичната цел. Точно обратното, той откроява още по-контрастно и категорично вече документираната истина, че полът може да бъде съдба – поне в рамките на традиционния патриархален менталитет. Трябва да отбележа и факта, че тази Четвърта глава е особено убедителна във внушението, че авторката умее да разказва добре, да изгражда последователен, подреден наратив, подчинен на един концептуално промислен критически сюжет. Пред читателя се изправя – страница след страница, щрих след щрих – образът на една интелигентна и чувствителна жена, която времето и обстоятелствата побеждават. От портрет на една конкретна личност

разказът за Елисавета Караминкова се превръща в портрет на самата невъзможност да бъдеш жена извън границите на представите и задълженията да бъдеш онази жена, която светът очаква/може да види. Независимо от това, че с годините семейните страсти утихват, а отношенията между половете се подреждат, българската история изгубва възможността да притежава едно щастливо изключение, един необикновен пример за умението на личността да надмогне своето време с цената на отказа от хармонията на морала и нормата.

Цялата Втора част на книгата представлява публикация на немалкия личен архив, останал от рода Караминкови – сто и седемдесет писма и други документи. Изцяло заслуга на Недка Капралова е продължителната и трудна работа по неговото разчитане, записване, подреждане и публикуване. Крайният резултат недвусмислено може да бъде определен като принос в изучаването на възрожденската ни културна история и национална менталност.

Освен основния хабилитационен труд внимание сред приложените по конкурса материали заслужават и публикациите на Недка Капралова в периодичния печат и в различни сборници – на български или на чужд език, в България или в чужбина. Дори когато изключим текстовете, тематично свързани с докторския ѝ труд, защитен през 2008 г., пак бихме могли да дефинираме две ясно очертани посоки на нейните изследователски интереси. Първата – това е фолклорното наследство, културното пространство на българския традиционен свят, неразделимата връзка между слово и обряд в него. В тази област можем да посочим публикации като „Мотивът за благодарния мъртвец в словесната традиция на южните славяни” (2003), „Към дълбините на вълшебната приказка” (2003), „Вълшебните приказки и масовата литература” (2002).

Втората посока е свързана с проучването на Българското възраждане, с осветляването на типове текст, които досега са оставали слабо известни, скрити в гънките, в пролуките между традиционните зони на изследователското внимание. Тук ще посоча изследванията върху писмениците през Възраждането (2004) и върху библейския текст в предговора на „Христоития” от Райно Попович (2001).

В заключение на всичко казано до този момент бих искала вече да обобщя, че кандидатурата на литературен сътрудник д-р Недка Капралова отговаря на условията за публикуван хабилитационен труд с приносен характер, за брой на публикации – включително в чужбина и в сборници на чужд език, за стаж по специалността, за участие в научни форуми и брой цитирания, за участие в проекти на Института за литература. Поради всичко това смятам, че на д-р Недка Капралова може с основание да бъде присъдено научното звание доцент по българска литература.